

ПРОФЕСІЙНІ ВІДХИЛЕННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ ТА ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 1(32), с. 204–209

Право все глибше проникає в систему соціальних зв'язків, втягуючи все більше людей у багатогранні правові відносини, завдяки чому підвищується роль захисників права. Тому, суспільству потрібні професіонали конкретної справи – законодавці, судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, юрисконсультанти та ін.

У сучасних умовах наближення України до загальновизнаних міжнародних стандартів в юридичній сфері підвищуються професійні вимоги до юристів. Слід зазначити, що право все глибше проникає в систему соціальних зв'язків, втягуючи все більше людей у багатогранні правові відносини, завдяки чому підвищується роль захисників права. А тому, суспільству потрібні професіонали конкретної справи – законодавці, судді, адвокати, прокурори, слідчі, нотаріуси, юрисконсультанти та ін. Таким чином, авторитет юриста зростає одночасно з підвищенням авторитету права.

Але варто зазначити, що при цьому існують непоодинокі випадки, коли особи, які звертаються за юридичною допомогою до юристів, зіштовхуються з проблемою професійної невідповідності юриста займаній посаді. Зазначена проблема носить не лише соціально-правовий, а й психологічний характер та вимагає негайного її вирішення. З огляду на те, що нині юрист є публічною особою – вирішення зазначеної проблеми полегшить роботу юристів; значно підвищить їх авторитет у суспільстві; відобразить певним чином обличчя нашої держави.

Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. (№ 757-XIV) “Про За-

сади державної політики України в галузі прав людини” передбачає, що забезпечення прав і основних свобод людини є головним обов'язком держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зазначена Постанова ґрунтується на такому міжнародному нормативно-правовому акті, як Європейська Конвенція Ради Європи “Про захист прав і основних свобод людини” від 4 листопада 1950 р., яка має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені. У свою чергу, ця норма Конвенції посилається на Загальну декларацію прав людини Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. При цьому, Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи “Про юридичну допомогу та консультації” від 2 березня 1978 р. визначає, що кваліфіковану юридичну допомогу та консультації можуть надавати лише уповноважені на те особи, тобто юристи.

Нині в суспільній практиці України доволі гостро постала проблема щодо професійних відхилень у діяльності юристів, яка повною мірою виявляється і в європейських країнах. З огляду на масштабність та характер прояву зазначеного правового негативного явища, наразі необхідним є не лише пе-

редбачення державою на законодавчому рівні поняття професійних відхилень (деформації) у діяльності юристів, а й закріплення поняття деонтологічної відповідальності та вироблення ефективного механізму боротьби з цим явищем.

Проаналізуємо наукову літературу щодо проблеми професійних відхилень у діяльності юристів; дослідимо діяльність сучасних юристів з метою виявлення факторів, причин та умов, які породжують професійні відхилення. Чому саме українські юристи мають зазначену проблему в їх діяльності?

В Україні існує значна кількість наукової літератури, в якій розкриваються основи юридичної діяльності. Але при цьому, поза полем зору науки залишається комплексна проблематика щодо професійних відхилень у діяльності юристів та механізму нейтралізації цього негативного соціально-правового та психологічного явища. Такі вчені, як С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров, розкриваючи базисні аспекти юридичної діяльності, торкаються проблеми професійної культури юриста, але безпосередньо переходячи до дослідження причин професійної деформації працівників юридичної сфери, обмежуються загальними фразами та певною групою працівників юридичної сфери (досліджуючи причини професійної деформації тільки співробітників правоохоронних органів, інші ж залишаються поза увагою авторів). У другому виданні зазначених авторів на питання з цієї проблематики, на наш погляд, також немає відповідей [3, 220–222]. Варто відмітити, що відсутні й наукові публікації результатів спеціальних досліджень, які безпосередньо стосуються професійних відхилень у діяльності юристів, і в працях інших авторів [2; 11; 12]. Потрібно наголосити на тому, що О. В. Синєокий частково розкрив питання щодо професійної деформації слідчих [7] та інших представників юридичної професії [8]. Зазначену проблематику розглядали та досліджували такі видатні радянські психологи, як: Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв, Б. Ф. Ломов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн. Ці науковці у різний час вказували, що розробка методологічних основ про-

фесійній деформації юристів має починатися з психологічного аналізу практичної трудової діяльності, оскільки саме в цій сфері знаходяться головні закономірності психологічного життя юриста.

Тож, зазначене раніше й зумовило вибір дослідження цієї специфічної проблематики.

На законодавчому рівні поняття “професійні відхилення у діяльності юристів” не закріплено, що певним чином породжує проблеми щодо його розуміння. В юридичній літературі професійні відхилення в діяльності юристів та професійна деформація розглядаються як тотожні поняття (далі по тексту – професійна деформація).

Професійна деформація (від лат. *deformatio* – скривлення) являє собою соціально-психологічний феномен, а саме – появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якісне виконання професійних обов’язків і діяльність у цілому [4, 124]. Варто зазначити, що дослідження питань щодо професійної деформації юристів нині є надзвичайно актуальною проблематикою, вирішення якої становить вагомий інтерес як у теоретичному, так і в практичному значенні. Розглядаючи питання професійної деформації юристів, слід враховувати істотні особливості в причинах і формах професійної деформації фахівців різних напрямів юридичної діяльності. Зокрема, на професійну деформацію юристів впливають як професійно значущі якості, що виробляються в процесі багаторічного виконання службових обов’язків, так і якості, що негативно впливають на діяльність юриста. Тож, зазначений феномен являє собою складну соціально-правову та психологічну проблему, що вимагає негайного вирішення.

О. Ф. Скакун зазначає, що досвід практичної діяльності працівників юридичної сфери показав що, в основі низької службової дисципліни, проступків і навіть злочинів, які скоюються ними, лежить не тільки низький професіоналізм, а й низька професійна, моральна та етична культура, тобто професійна деформація юриста [9, 341].

Для більш детальної характеристики цього явища необхідно визначити три основні

напрями його вияву: емоційний, функціональний та комунікативний. При емоційному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: зниження емоційної стійкості юриста; підвищена або знижена емоційність; неадекватність реагування у спілкуванні як з колегами, так і з клієнтами (особами, які безпосередньо звертаються за правовою допомогою). При функціональному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: зниження рівня ефективності виконання професійних обов'язків; несвоєчасне, а в деяких випадках неякісне виконання професійних обов'язків; перекладення частини професійних обов'язків на підлеглих. При комунікативному напрямі вияву професійної деформації юристів спостерігаються: втрата комунікативності, уміння цілеспрямованого спілкування, що може мати форму грубощів, внутрішньої замкнутості, відчуження, а іноді й неповаги.

С. Д. Гусарєв та О. Д. Тихомиров наголошують, що на деформацію юристів у процесі професійної діяльності впливає чимало внутрішніх та зовнішніх факторів [3, 342].

Зовнішні фактори слід розглядати як недоліки, в основі яких лежать причини, породжені певними умовами суспільного життя, зокрема системою політичної та економічної організації суспільства [5, 108]. Вони виступають як середовище, в якому має функціонувати право, а також як визначальні фактори соціального життя, які, зрештою, впливають на всі види соціальних відносин, зокрема й на правові відносини.

До зовнішніх факторів О. І. Осауленко відносить:

- соціальну нестабільність суспільства;
- кризу соціальних, ідейних та моральних ідеалів, відсутність ідеологічної основи розвитку суспільства;
- корумпованість владних структур;
- низьку якість нормативно-правових актів, протиріччя в офіційному тлумаченні законів, невиконання законів;
- наявність високого рівня правового та соціального нігілізму;
- низький рівень соціальної та правової захищеності співробітників правоох-

ронних органів (на нашу думку, і працівників юридичної сфери в цілому);

- переважання негативних оцінок у висвітленні діяльності правоохоронних органів.

Внутрішні ж фактори пояснюються недоліками самої правоохоронної системи та характером професійної діяльності юристів [5, 108]. Вони виступають як негативні традиції, стереотипи мислення, аморальні критерії оцінки, правопорушення самих співробітників, що, в результаті, також призводить до дефектів правової свідомості. Такі дефекти можна поділити на три групи: відображення; ставлення; мотивації. До першої відносять правову недбалість, до другої – правовий нігілізм, до третьої – несприйняття особою приписів правових норм та вимог моралі.

До внутрішніх факторів О. І. Осауленко відносить:

- високий рівень службового навантаження та невміння організувати свою роботу;
- негативні приклади поведінки керівників, безпринципність у службових відносинах;
- низький рівень правової та моральної культури колективу, факти прояву правового нігілізму;
- негативний вплив з боку злочинного середовища в результаті постійного та безпосереднього спілкування з його представниками;
- незадоволеність рівнем матеріального забезпечення, іншими умовами праці;
- монотонність та одноманітність роботи;
- недостатня кількість вихідних та відсутність можливості для вирішення особистих питань, реалізації своїх потреб;
- недостатня перспектива кар'єрного зростання.

Важко не погодитись з думкою О. І. Осауленка про те, що знання та урахування наведених вище факторів та показників мають винятково важливе значення не лише для керівників підрозділів (інших посадових осіб), а й для підлеглих працівників юридичної сфери, оскільки вони стають засобом здійснення самооцінки власної діяльності.

Як зазначає О. В. Синеокий, професійна деформація юристів може носити епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний характер; проявлятися в професійному жаргоні, манерах поведінки і навіть у фізичному вигляді [6]. Проаналізувавши різні дослідження з цієї проблематики, можна зробити висновок, що частіше розглядаються небажані зміни в особистості того чи іншого фахівця, які негативно впливають на його роботу та життя. Отже, найбільшою мірою професійним деформаціям піддаються професії на зразок “людина–людина”. Професія юриста не виняток і ґрунтується на спілкуванні з людьми. При цьому, найпомітніше впливає професія і на особистісні особливості представників тих спеціальностей, безпосередня робота яких пов’язана з людьми, до яких належить і юридична діяльність.

Отже, можна зробити висновок, що юристи повинні проявляти понаднормативну активність, яка може виражатись у переході на новий кваліфікаційний або творчий рівень виконання професійних обов’язків з метою попередження професійної деформації. При розвитку ж професійної деформації у юристів активність, навпаки, різко знижується і може виражатись у невиконанні або неповному виконанні навіть вузького кола своїх професійних обов’язків. Ці питання досліджували вітчизняні дослідники О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянська, які наголошували на тому, що кризи професійного розвитку можуть ініціюватися незадоволеністю юриста різними аспектами своєї праці, зниженням працездатності, погіршенням стану здоров’я, професійною втомою тощо [1, 240].

О. В. Синеокий виокремлює основні фактори, які можуть за певних умов призвести до професійної деформації; вони дають підстави заздалегідь говорити про професійно-психологічні відхилення в діяльності правників: низький рівень моральності; психологічна нестійкість; підвищена особистісна тривожність; імпульсивність і невірноваженість у поведінці; низький рівень інтелекту; погані мовні здатності; брутальність; агресивність; жорстокість [6].

О. Ф. Скакун вважає, що головною причиною, яка призводить до професійно-правової

деформації юристів, є моральна деформація свідомості юриста [9, 343]. З цією думкою важко не погодитись, адже кожен з нас може стати свідком випадку, коли досвідчений юрист (незалежно від того, прокурор чи юрисконсульт) знає норми, принципи моральної поведінки, але усвідомлено, а в деяких ситуаціях навіть цинічно порушує їх. Крім зазначеної причини, яка призводить до професійної деформації юристів, О. Ф. Скакун виокремлює й інші другорядні причини [9, 343–344]:

- невміння (через брак професійного досвіду) юриста-початківця правильно оцінити обстановку у власному трудовому колективі і відстояти незалежність своїх моральних принципів;
- придушення трудовим колективом потреби окремого юриста працювати по совісті і закону;
- прийняття юристом будь-якого аморального рішення, яке він виправдовує тиском з боку трудового колективу.

З огляду на зазначене раніше, можна виокремити найтипівіші професійні деформації у діяльності юристів: зловживання владою або службовим становищем, перевищення посадових повноважень; некомпетентність; корумпованість; безвідповідальність; надмірна самовпевненість; надмірний кар’єризм або ставлення власних інтересів і потреб на щабель вище, ніж клієнта; пияцтво; грубість; порушення службового обов’язку; розголошення професійної таємниці; порушення присяги; нечітке виконання наказів; пусте витрачання робочого часу; поширення чуток; невміння вислухати правову проблему клієнта; невірноваженість; замовлена діяльність юриста певною політичною партією, оскільки він до неї може входити або перебуває у дружніх стосунках з її представниками (зокрема, мова йде про працівників судів [13]). Слід зазначити, що наведений перелік не є вичерпним, і це, у свою чергу, підтверджує серйозність та масштабність такої проблематики.

На нашу думку, всі ці причини можуть призвести не тільки до важких морально-психологічних змін, конфліктів, професійної деформації в цілому, а й до правопорушень або

злочинів. Таким чином, відповідальність за порушення, допущені певним юристом, має покладатися на трудовий колектив та його керівника, які зобов'язані забезпечити високий рівень моральності й законності в процесі виконання своїх професійних обов'язків. Тож, нашій державі варто замислитись над тим, щоб на законодавчому рівні передбачити деонтологічну відповідальність керівників та трудових колективів за дії або бездіяльність з їхнього боку, які призводять до правопорушних дій, злочинів та професійної деформації у діяльності юристів в цілому. Введення такого виду відповідальності слід розглядати як попередження професійної деформації у діяльності юристів.

Слід зауважити, що все ж таки загроза професійної деформації для юристів виникає значно раніше. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що перша криза настає вже на третьому курсі навчання, коли відбувається остаточна ідентифікація студентів зі своєю майбутньою професією, коли вони починають відчувати себе юристами і припускають свої можливі дії під час вирішення тієї чи іншої правової проблеми. При цьому надзвичайно важливо, щоб паралельно з ілюзією можливості впоратися з усіма (чужими) правовими проблемами, виникло вміння відокремити себе-людини від себе-професіонала: ось це я – усередині професії, а ось це я – поза нею. На нашу думку, якщо цього не відбувається, ризик виникнення деформації зростає.

На жаль, в нашому суспільстві ця проблема потребує негайного її вирішення, адже існують певні шляхи подолання професійної деформації. Наприклад, в американському суспільстві створена відповідна соціальна служба психологічної допомоги для спеціалістів, які відчують на собі дію професійної деформації. В США зазначений феномен розглядають як захворювання і прагнуть “нівелювати” його на ранніх стадіях. Якщо ж стан чомусь виявляється запущеним і людині загрожує депресія, їй пропонується професійна переорієнтація і перепідготовка. Тобто, зміна роду діяльності (у деяких випадках) розглядається як корисна для здоров'я. Україні варто замислитись над тим, щоб перейняти цей досвід та розглядати його як один із

способів попередження професійної деформації юристів.

Попередженням щодо унеможливлення наявності і розвитку професійних відхилень у діяльності юристів, на думку О. В. Синього, може бути творчість у роботі, яка має виступати “щепленням” від професійної деформації [6]. Але при цьому автор наголошує на тому, що таке попередження може застосовуватись лише до адвокатів, оскільки пов'язане зі специфікою їх роботи. На нашу думку, творчість можна застосовувати до всіх категорій працівників юридичної сфери. В основі професійної деформації у діяльності юристів, як правило, лежить їх надмірна самовпевненість. Тож, юристи, які неодноразово виконують певні професійні функції, – діють у повсякденній роботі за певними стереотипами та шаблонами і ні про яку творчість мови не може бути. А саме в таких випадках вкрай важливо використовувати творчість як можливість попередження професійних деформацій. Якщо юрист відчуває себе “асом” при вирішенні певного виду юридичних ситуацій чи проблем, чому б такому працівнику не зайнятися науковою чи педагогічною діяльністю з метою попередження професійної деформації?

При цьому не буде зайвим згадати рекомендацію психологів щодо зміни роботи через кожні 3–5 років з метою попередження появи професійної деформації.

Тож, у перспективах подальших наукових досліджень кожний з визначених раніше факторів вимагає детального вивчення для побудови ефективної моделі та створення єдиної доктрини попередження професійної деформації працівників юридичної сфери всіх категорій.

Література

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: Учебник. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутренних дел, 2001. – С. 239–242.
2. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. – К.: МАУП, 2003. – 3-тє вид. – 48 с.
3. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 487 с.

4. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.
5. Осауленко О. І. Юридична деонтологія: Навч. посіб. – К.: Істина, 2008. – 221 с.
6. Синьокий О. В. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 425–431. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08_sovdoa.pdf
7. Синьокий О. В. Психологічні особливості розслідування ставих злочинів і напрямки протидії деформації слідчого // Влада. Людина. Закон. – 2004. – № 3. – С. 90–95.
8. Синьокий О. В. Соціально-політичні фактори сексуального насильства: особливості детермінації злочинності в силових структурах і актуальність протидії професійній деформації // Спецпроект: аналіз научних досліджень: Междунар. науч.-практ. конф. / Сб. науч. работ. – Т. 1. – Днепропетровск, 2005, – С. 63–68.
9. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология: Учебник. – Х.: Эспада, 2002. – 504 с.
10. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: Підручник: Пер. з рос. – Х.: Еспада, 2008. – 400 с.
11. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
12. Сливка С. С. Юридична деонтологія: Підручник. – 3-те вид., переробл. і допов. – К.: Атіка, 2010. – 296 с.
13. Миколаїв Ю., Стретович В. Чому судді помиляються “іменем України”? // Журнал Верховної Ради України “Віче”. – 2009. – 17 (254). – С. 39.

Професійна деформація юриста розглядається як процес виникнення у нього певних особистісних змін, що впливають на професійну діяльність. Пропонуються способи її попередження.

Профессиональная деформация юриста рассматривается как процесс появления у него определенных личностных изменений, влияющих на его профессиональную деятельность; предлагаются способы ее предотвращения.

Professional deformation of a lawyer is shown in this article as process of appearing in his character definite personal changes, which have influence on his professional activity; in is given methods of counteraction development of professional lawyer's deformation.

Надійшла 5 грудня 2011 р.